

פרק שישי

אדם וחווה

עד כאן הצטיירו הנפחים כאנשים הנלחמים הן בריכוז-יתר של סמכויות הן באלים. ואולם מסקנות אלה מתעלמות מכמה עובדות המאירות צדדים נוספים של עולם הנפחות הקדומה, שכן קיימת מציאות שבה הנפחים מתגלים כמגיני הפולחן הרשמי ואף כאדריכלי השלטון הריכוזי. במצרים, למשל, משתייכים הפרעונים הראשונים לתאגיד של נפחים כנענים ששלטו במצרים העליונה (תרבות נַגְדָה), אבל באותו זמן יסדו נפחים כנענים אחרים חברה רשותנית באזור הדלתה. המיתולוגיה הכנענית מגלה גם היא מציאות מורכבת. פוֹיֶשֶׁר, פטרון הנפחים הכנענים, הוא זה הבונה לְבַעַל, אל סופות הרעמים, את כיסא-המלכות שלו.¹ במקביל מייסד עמיתו היווני הֶפַאִיסְטוֹס את עיר האלים בהר אולימפוס, בונה את כיסא-המלכות של זֵאוֹס ואף נותן לו במתנה מטה-נחושת, ההופך להיות סמל סמכותו.

האם עולם הנפחים אינו אחיד מיסודו, אלא כפול? בדיקה יסודית של שיטות העבודה (צורת התנורים, גודלם, מבנה התבניות, וכו') מראה כי בכנען התקיימו שתי מסורות קִינָה (מטאלורגיה) מקבילות, אחת דרומית והאחרת צפונית.² כפילות זו מוזכרת גם בשירת-הבריאה של המיתולוגיה הבללית (אֶנוֹמָה אֶלִישׁ). שם נחשבת בריאת העולם כפרי פעילותם של שני נחשים, לְחָמוֹ וּלְחָמוֹ.³ האם התקיימו בו-זמנית שני תאגידי שונים של נפחים, שפעלו, יחד או בנפרד, כגיבורי-תרבות למן התקופה הכלקוליתית?

הורי קִין

בספר בראשית אדם וחווה הם הזוג הראשון, וקִין בנם הוא בכור האנושות. ההבנה כי קִין הוא הנפח הראשון הופכת את אדם וחווה לשתי קבוצות שהמפגש ביניהן הוביל לגילוי קִינָה הנחושת. אולי כאן נמצא קצה החוט המוביל לפתרון תעלומת הפנים הכפולות של עולם הנפחות.

¹Wyatt, *Religious Texts from Ugarit*, (KTU 1.4 v)

²Davey, 1988; Muhly, 1995

³לאחר מעשה הבריאה נקשר זוג נחשים זה לאל אֶאָה. הדבר מחזק את הרושם שמדובר בשני נפחים נפרדים אך דומים.

בספר בראשית אדם הוא שם של איש, אבל גם שם של עם – אָדום. קשה להאמין שזוהי הקבלה מקרית, שכן ארץ אָדום היתה אכן ארץ הנפחים בזמן כתיבת ספר בראשית. יתר על כן, רמזים שונים בתנ"ך קושרים את הקינים (בני קין) לארץ אָדום.⁴

השם חוה תואם אף הוא את שם אחד העמים המוזכרים בכתבי התנ"ך – החינים (בני חוה). לכן ייתכן שתחילת ספר בראשית עוסקת בתיאור גילויי של נחש-הנסך והולדת קין (הקינה) כתוצאה ממפגש, בשחר התקופה הכלקוליתית, בין שתי קבוצות אנשים: בני אדם (האָדומים) ובני חוה (החינים).

אין די סימנים בסיפור הולדת קין כדי לפתח את הכיוון הזה. אבל אותו סיפור מובא גם בפרק לו בספר בראשית, המוקדש לתולדות עשו אבי אָדום. בדיוק כמו בסיפור אדם וחוה, תולדות עשו מתחילות במפגש עם חינים:

עָשׂוּ לְקַח אֶת-נָשָׁיו מִבְּנוֹת בְּנֵי עַן [...] וְאֵת-אֲהֵלִיבָמָה בַּת-
עֵנָה בַּת-צִבְעוֹן הַחִוִּי.⁵

נישואי אבי אָדום עם אישה חינית מחזקים את התפישה שבסיפור בראשית אדם וחוה מסמלים את המפגש בין החינים והאָדומים. דהיינו, אָדום, ארץ הנפחים, נוצרה כתוצאה ממפגש בין בני המקום (עשו) עם חינים שהתיישבו בקרבתם. נשאר לנו לפענח מי היו אותם אנשים המכונים "בני אדם" ו"בני חוה".

בספר בראשית בני שְׁעִיר הראשונים מוזכרים כ'חתים' ו'חורים'.⁶ אנשים אלה נזכרים בספר בראשית כפזורה החיה במרחבי הנגב, בהרי יהודה ובהרי אָדום.⁷ "חתי" ו"חורי" הם כינויים המעידים על צורת-חיים קדמונית:⁸ "חורים" הם שוכני חורים (כלומר מערות), "חתיים" הם חמקנים – אנשים שאי אפשר להתקרב אליהם.⁹ מדובר כנראה באוכלוסיות-שוליים

⁴ ראו אברמסקי, 1953, עמ' 119.

⁵ בראשית לו 2.

⁶ בראשית לו 2, 20. במקביל לתולדות יעקב (דברים ז 1-10) מוצג עשו כירש את אדמת קודמו, החתים והחורים (דברים ב 22). אך שלא כפי שקרה ליעקב, ישנן כל הסיבות להניח כי בני שְׁעִיר, החורים והחתים, הם האוכלוסיות שמהן יצא עשו.

⁷ בראשית יד 6: "וְנָאֵת הַחִרִי בְּהַרְרָם שְׁעִיר עַד אֵיל פֶּאֶרְן אֲשֶׁר עַל הַמֶּדְבָּר".

⁸ דבר התואם את תיאורו של עשו כאיש שְׁעִיר. שעירות מסמלת קדמוניות עד היום.

⁹ השוואת נוסחים שונים של ספר בראשית מגלה כי המונחים חורי וְחָתִי מתחלפים בקלות, משום שכנראה מדובר באותם אנשים. ראו 1965, Levinstam. השורש העברי "חת" משמעותו פחד, חשש, דבר הרומז לאוכלוסיית-שוליים שנעלמה מעין בני התרבות הניאוליתית.

הפזורות באזורים מדבריים וחיות מליקוט ומצייד. תיאור זה תואם את המידע שברשותנו לגבי האוכלוסייה שממנה התפתחה הפקת הנחושת משריפת בָּצָר באזור תמנע. נפחים אלה אכן חיו באותם אזורי-שוליים (נגב וסיני) של התרבות הניאוליתית, התגוררו בחורים (מערות)¹⁰ ויצרו קראמיקה גסה למדי בסגנון המכונה קטיפי.¹¹

נפנה לְחֹיִם. ספר בראשית מזהה אותם עם חמור,¹² שליט שכם, ותו לא. התעלמות זו יכולה להוביל למסקנה כי מדובר בקבוצה זניחה בין תושבי כנען הקדומים. אך בדיקה מעמיקה יותר מגלה שהרושם הזה מוטעה. החֹיִם מופיעים ברשימת בניו של כנען,¹³ דבר המעיד על ייחוסם. הם זוכים במקום של כבוד בספר שמות, שם הם מוצגים כשקולים לכל עמי כנען:

וְשָׁלַחְתִּי אֶת-הַצִּרְעָה לְפָנֶיךָ וְגֵרְשָׁה אֶת-הַחֹיִי אֶת-הַכְּנַעֲנִי
וְאֶת-הַחֹתִי מִלְּפָנֶיךָ.¹⁴

חשיבות החֹיִם באזור הצפון מוזכרת בספר שמואל ב:

וַיָּבֵאוּ מִבְּצֵר-צֹר וְכָל-עָרֵי הַחֹיִי וְהַכְּנַעֲנִי וַיִּצְאוּ אֶל-נֶגֶב
יְהוּדָה בְּיַד שִׁבְעִים.¹⁵

ללא ספק מדובר באוכלוסייה חשובה. על-פי ספרי יהושע ושופטים, ארץ מכורתם של החֹיִם כוללת את רמת-הגולן והאזור שממזרח לה, ההרים המושלגים בצפון (רכס החרמון והמשכו), הכינרת ואזור הביצות שמצפון לה.¹⁶ אזור נרחב זה מכונה גם בְּשֵׁן, כנראה שם קיצור ל"בה-שאן", כלומר "ארץ בה הנחשים" (שאן).¹⁷

קשרים אלה מגלים לנו את חשיבותם האמיתית של החֹיִם בכנען. הבשן מתואר כארץ שחיים בה גיבורים, ענקים וזוזים¹⁸ בעלי כוח עצום.

¹⁰ דבר זה יכול להסביר את צורת החיים של הנפחים זמן רב לאחר גילוי הקינה.

¹¹ ראו Gilead, 1990, Levy; 1995.

¹² בראשית לד.

¹³ בראשית י 17.

¹⁴ שמות כג 28.

¹⁵ שמואל ב כד 7.

¹⁶ ראה יהושע יא 3; שופטים ג 3.

¹⁷ Mesnil du Buisson, *Les dieux phéniciens*, p. 135.

¹⁸ בראשית יד 5. השם זוזו משתווה בעברית העתיקה לשם עוז, כלומר בעל תעוזה או גיבור.

ענקים אלה מכונים "נפילים".¹⁹ ספר בראשית מציג את אותם "נפילים-גיבורים-ענקים" כצאצאים של "בני אלוהים ובנות אדם",²⁰ כלומר כאלים-למחצה. הָהוּיִם היו ללא ספק מן המפורסמים שבתושבי כנען ולא אוכלוסיה חסרת-חשיבות.²¹

בניגוד לתנ"ך, שפסח בעקביות על הָהוּיִם, כתבי אוגרית חושפים אותם בכל הדרם. הבשן מוזכר בהרחבה בעלילת פְּנַת כּאֲרַץ הגיבורים. דבר זה נקשר לכינויו כּאֲרַץ גֶּשׁוּר,²² שכן גֶּשׁוּר, בניב צפון-כנעני (הניב שבו דיברו כנראה הָהוּיִם), משמעותו גֶּשׁוּר. בכתבי אוגרית אנשי גשור מוצגים כבני פוּשֵׁר (פוּשֵׁרִים), כלומר כנפחים. נאמר עליהם גם שהם עובדים את מְלֶךְ (כלומר את עוג הנתיך).²³ מותר אפוא לשער שגם הָהוּיִם היו נפחים, שראו בקינת נחושת דבר שהוא יותר מיצירת חומר-גלם למלאכה.

ממצאים ארכיאולוגיים אישרו את קיומם של שני מוקדי תרבות בכנען הכלקוליתית. האחד נמצא בדרום ונקרא "המוקד האדומי". השני הוא בבשן, והוא כנראה "המוקד הָהוּיִם".²⁴ כפי שמתאר ספר בראשית, שני מוקדים אלה פעלו בשיתוף אך שמרו על זהותם הנפרדת.

על-פי ספר בראשית נוצרה חוה אחרי אדם ואף כחלק מגופו. פרט זה אינו בא לקבוע את מעמדה של האשה, כפי שמתלהבים לפרש, אלא הוא קשור לרשרת האירועים שהובילו לגילוי נחש-הנסך. הופעתה המאוחרת יחסית של חוה, כמו נישואי עשו ואהליבמה בארץ אדום, באים להזכיר כי בשחר התקופה הכלקוליתית התנחלה קבוצת הָהוּיִם בקרב אוכלוסיה פרימיטיבית (בני שעיר) שעסקה בהפקת נחושת על-ידי שריפת בצר. כזכור,

¹⁹ ראה במדבר יג 33: "וְשֵׁם רְאִינֹו אֶת הַנְּפִילִים בְּנֵי עֶנָק מִן הַנְּפִילִים וְנָהִי בְּעֵינֵינוּ פְּתָגְבִים וְכֵן הָיִינוּ בְּעֵינֵיהֶם".

²⁰ בראשית ו 4.
²¹ גם המדרש (פרקי דרבי אליעזר כא) מתאר את בני אלוהים כשוכני הבשן ואת בנות אדם כבנות קין. כך חזור השילוב שסופר בהולדת קין ובתחילת תולדות עשו. ראו גם Graves and Patai, *Hebrew Myths*, עמ' 102-103.

²² יהושע יג 11.

²³ ראו Mesnil du Buisson, *Étude sur les dieux phéniciens*, עמ' 18. הקשר בין הָהוּיִם והנפחות מתגלה בכתבי אוגרית, שם מוקד פולחן הרפאים (עוד כינוי לָהוּיִם, ראה בהמשך), הנקרא בתנ"ך 'עשתורת קרניים', מוקדש לפולחן המולך. ראו *Yahweh, Day and the Gods and Goddesses of Canaan*, עמ' 223. לקשר בין מלך ועוג הנתיך, ראו נספח על המלך בסוף הספר (עמ' 304-311).

²⁴ ראו Levy, 1995. ראו גם Joffe, 2004. המוקד הצפוני מתאפיין בייצור חפץ מיוחד במינו – קערת ארבע הרגליים שעשויה מיחידה אחת של בולת, היא אבן הבשן. היא התגלתה גם בדרום כנען, ואפילו באזורי מכרה, ומכאן שהיו קשרים הדוקים בין שני המוקדים.